

Cilt/Volume: 2, Sayı/Issue: 4, 2018

TEBDİZ ÖZEL SAYISI, ss/pp. 110-120

Geliş Tarihi/Recieved: 30.11.2018-Kabul Tarihi/Reviwed: 17.12.2018

HOCA TAHSİN EFENDİ’NİN HEY’ET İLMİ ÜZERİNE BİR MANZUMESİ HOCA TAHSİN EFENDİ’S A POEM ON ASTRONOMY

Mesut ALGÜL

Öz

Divan şiiri, insana dair her ayrıntıyı ihtiva eden çok zengin bir şiir geleneğidir. Bu gelenek ilimden beslenir. Divan şairleri, aynı zamanda birer âlim ve muhtelif mesleklere sahip kişilerdir. Divan şiiri ve ilim arasındaki ilişki birbirini tamamlamak seviyesini geçerek aynıyet derecesi de gösterebilir. Öyle ki Osmanlıda hemen her âlim bir taraflıyla şair, her şair de bir ölçüde âlimdir. Bu yönüyle bakıldığında, kaleme alınan her bir edebî eserde ilmi unsurlarla karşılaşmak; her bir ilmi eserde de edebî ürünlere rastlamak mümkündür. Şairler, sahip oldukları birikimi edebî eserlerine özellikle de divanlarına büyük bir titizlikle nakşetmişlerdir. Bununla birlikte, yazdıkları ilmi eserlerde de pek çok manzum parçalara yer vermişlerdir. Şiirlerdeki bu ilmi birikimi ve ilmi eserlerdeki manzum parçaları tespit etmek, divan şiirinin anlam dünyasının zenginliğini gösterme açısından önemlidir.

Hoca Tahsin Efendi, Osmanlı'nın son dönemlerinde yaşamış önemli fikir adamlarındandır. Çeşitli bilim dallarında yazılmış pek çok eseri bulunmaktadır. Bu eserlerin bir kısmında onun şairlik yönünü ortaya koyan manzumeler bulunmaktadır. *Esâs-ı İlm-i Hey'et* de bu eserlerden birisidir. Hoca Tahsin Efendi, bu eserinde yer alan kaside nazım şekliyle yazılmış manzumesinde o dönemin astronomi bilgisini edebî bir üslupla anlatmaya çalışmıştır. Çalışma kapsamında, astronomi ile ilgili bu manzume ilmi ve edebî boyutlarıyla ele alınacaktır.

Anahtar Kelimeler: Hoca Tahsin Efendi, *Esâs-ı İlm-i Hey'et*, kaside, astronomi.

Abstract

Divan poetry is a very rich tradition of poetry that contains every detail about human beings. This tradition feeds on science. The relationship between the Divan poetry and science can also show the level of sameness by completing each other. In fact, almost every scholar in the Ottoman Empire is a poet with one side, and every poet is a scholar to some extent. From this aspect, it is possible to encounter scientific elements in every literary work written and literary products in each scientific work. Poets have performed their scientific accumulation with great care for their literary works, especially their divans. However, they have also included many poetic pieces in their scientific works. To identify this scientific accumulation in poems and pieces of poetic in scientific works is important in terms of showing the richness of the world of meaning of divan poetry.

Hoca Tahsin Efendi is one of the important man of ideas who lived in the last period of the Ottoman Empire. He has many works written in various disciplines. In some of these works there are poems which reveal his poetry. *Esâs-ı İlm-i Hey'et* is one of these works. Hoca Tahsin Efendi tried to explain the knowledge of astronomy in a literary manner in his poem written as kaside verse in this work. As part of the study, this poem related to astronomy will be discussed with its scientific and literary dimensions.

Keywords: Hoca Tahsin Efendi, *Esâs-ı İlm-i Hey'et*, kasida, astronomy.

Öğr. Gör., Hakkari Üniversitesi, 47mstalg@gmail.com

* Bu yazı, 05 Kasım 2018 tarihinde Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi'nde düzenlenen *Osmanlı Edebî Metinlerinin Anlam Dünyası III* adlı sempozyumda sunulan bildirinin genişletilerek yeniden düzenlenmiş şeklidir.

Giriş

Klasik Türk edebiyatı, dünyanın en zengin ve en renkli kültür kaynaklarından beslenen, insana ait her ayrıntıyı ihtiva eden zengin bir edebiyat geleneğidir. Üç büyük dilin gücünün, bin yılı aşan bir tarihî birikimin ve çok geniş bir coğrafi zeminin hazırladığı, asırlardan beri sürüp gelen, renkli, canlı, hareketli bir sosyal hayatın engin kazanımlarının öncülük ettiği bu edebiyat sahası, zengin muhtevalı, kalıcılık imtihanından başarıyla geçen şaheserlere vücut vermiştir. İslam medeniyetinin tesiri altında vücuda getirilen Klâsik Türk edebiyatı, o devrin aklî ve naklî ilimlerinden büyük ölçüde yararlanmışır. Çünkü şair ve ediplerin pek çoğu, aynı zamanda birer ilim adamıydılar. Uzmanlık alanlarına ait bilgi birikimlerinin edebî eserlerine yansması gayet tabî idi. Divan şairi, yaşamış olduğu devrin gerektirdiği ilimleri, ya medrese gibi eğitim kurumlarından ya da kendi imkânlarıyla elde etmiştir. Bu açıdan bakıldığında, medrese ortamında, felsefe, mantık, tıp, kimya, simya, matematik, astronomi, fizyonomi gibi, çağın geçerli ilimlerini öğrenerek, bu ilimlerden edindikleri malûmatı, şairlik güçlerini göstermek için ve şiirlerinin değerini artıran bir malzeme olarak kullandılar (Uçan Eke 2007: 8).

İslâm medeniyetine ait taşıyıcı unsurların başında gelen ilim, Osmanlı şiir anlayışını şekillendiren temel bileşenlerin de biridir. Hatta bu anlayış açısından şiir ile ilim arasındaki girift bağıntı, sadece birbirini bütünlemek seviyesinde kalmaz; bazı noktalarda aynıyet derecesine vardığı dahi görülebilir. Bu açıdan bakıldığında Osmanlıda hemen hemen her âlimin bir tarafıyla şair, her şairin ise yine bir ölçüde âlim kabul edildiği rahatlıkla görülebilecektir (Kocatürk 2015: 1).

O hâlde Divan şairi tarifi ile bu tarife duhul edenlerin tespit edilmesi mevzuu elbette alan edebiyatçıların en temel uğraşlarından biri olmuştur. Temel olarak kabul gördüğü ölçüde Divan şairleri, genellikle döneminin düzenli ilim tahsilini görmüş, bütün ilimlerine vakıf olmuş, yüksek makamlarda görev yapmış kişi olarak tarif edilebilir. Bu kategoriye bahse konu maharetleriyle ön plana çıkmış âlim, arif, şeyh, kadı, müderris, kazasker, şeyhülislam, defterdar, vali, sadrazam ve hatta kimi sultanlar dahi ilave edilebilir. O hâlde toplumun farklı kesimlerinden divan şairi yetiştiği gerçeği bir tarafa burada zikrettiğimiz görev ehli kişilerin sınıfsal dağılımlarına bakıldığında; ilmiye sınıfına mensup olanların bu vasıfları bakımından diğer bürokratlara göre çok büyük bir yer işgal ettikleri aşikârdır (Güfta 2004: 423).

Divan şiiri, insana ve kâinata dair hemen her şeyi içinde barındıran bir edebiyat geleneğidir. Bu şiirde dönemin mevcut ilimleri ve sosyal hayatı kendisini açık bir şekilde göstermektedir. Divan şairi, geleneksel anlayışın etkisiyle müşahede ettiği her şeyden bir ibret ve ders çıkarma arayışındadır. Bunları da kendi hayal dünyası ve geleneksel yapıya göre şekillendirerek mazmunlar vasıtasıyla eserine yansıtır. Klasik şiir geleneğimizde var olan yeni mazmun arayışının nedeni de buna temellendirilebilir. Ortaya çıkan her yeni mazmun aslında şairin hayal dünyasında oluşturduğu ürünün gün yüzüne çıkmasıdır. Bunların tespit edilmesi ve anlaşılması klasik edebiyat araştırmacıları için büyük bir zorluk teşkil etmektedir. Bundan dolayı araştırmacıların incelediği eserle birlikte o dönemin sosyal hayatı ve ilmi birikimine vakıf olması gerekmektedir. Aksi hâlde yapılacak olan çalışmalar yüzeysel bir incelemeden ibaret kalacaktır.

Hoca Tahsin Efendi ve Esâs-ı İlm-i Hey'et

Müellifin asıl adı Hasan Tahsin'dir. Arnavutluk'un Yanya vilayetinin Çamlık bölgesinde Filat kazasına bağlı Ninat köyünde dünyaya gelmiştir. Arnavutluk'taki bazı yeni yayınlara göre 7 Nisan 1811'de doğmuştur. Babası Çamlıklı müderris Osman Efendi'dir. Eğitimi önce babasından almış, daha sonra İstanbul'a gelerek medreseye girmiş, zamanın meşhur âlimlerinden Vidinli Hoca Mustafa Efendi'nin derslerine devam ederek icazet almıştır. 1856 yılının sonlarında hem dil eğitimi hem Darülfünun'da riyaziye ve tabii bilimler okutacak hoca olarak hazırlanmak hem de orada Türkçe öğretmek üzere birkaç kişiyle birlikte devlet tarafından Paris'e gönderilmiştir. 1862'den önce İstanbul'a döndüğü düşünülmektedir. 1862 yılı başlarında tekrar Paris'e dönmüş, bu sefer kendisine sefaret imamlığı verilmiştir. 1868'de Nis'te vefat eden Fuad Paşa'nın cenazesine beraber İstanbul'a gelmiştir. Yeni açılan Darülfünun müdürlüğüne tayin edilmiş, burada diğer bazı hocalarla birlikte akşamları konferanslar vermiştir. Bu konferanslardan hoşlanmayan mutaassıp kişilerce duyulan tepkilerden dolayı 1870'de görevinden azledilmiş, ardından Darülmüallimîn'de hey'et ve kimya muallimliğine tayin edilmiştir. Hoca Tahsin, hiç evlenmemiş, ömrünü ilme adanmıştır. 6 Şaban 1298/4 Temmuz 1881'de verem nedeniyle Erenköy'de Münif Paşa'nın köşkünde vefat etmiş, Erenköy Kabristanı'na defnedilmiştir (Akün 1998: 198-206).

Hoca Tahsin Efendi'nin el yazma ve basılı hâlde çok sayıda eseri bulunmaktadır. Bunlardan, *Mürebbi-i Etfâl* (İstanbul:1289) eğitimle, *Usûl-i Fenn-i Filâhat - Kimyâ-yı Zirâ'at* (İstanbul: 1291) tarım ve hayvancılıkla, *Esrâr-ı Âb u Havâ* (İstanbul: 1309) suyun fizikî ve kimyevî özellikleriyle, *Psikoloji yâhûd 'İlm-i Rûh* (İstanbul: 1309) insanın zihnî ve ruhî etkinliklerini fizyolojik olarak açıklamaya çalışan çağdaş psikolojinin bulgularıyla (Köse 2013: 54), *Târîh-i Tekvîn yâhûd Hilkat* (İstanbul: 1310) Osmanlı dünyasında yeni yeni tanınmaya başlayan Evrim Kuramı çerçevesinde canlı ve cansız varlıkların oluşum biçimiyle ve *Esâs-ı 'İlm-i Hey'et* (İstanbul: 1311) astronomi ile ilgilidir. Bunların dışında Hoca Tahsin Efendi, *Mecmû'a-i 'Ulûm* adıyla yayımladığı dergide, dönemin sıkça tartışılan konularına ilişkin çok sayıda makale yazmıştır.

Esâs-ı İlm-i Hey'et, Hoca Tahsin Efendi'nin tabii ilimler içinde en fazla ilgi duyduğu ve öncelik verdiği gökyüzü ilmi üzerinde hazırladığı küçük bir el kitabıdır. Eser, müellif hayattayken yayımlanmıştır. Eserin başında, Karahisar eski amiri Sâlih Beyzâde Nâdirî Fevzi'nin yazdığı giriş, Şemseddin Sâmi'nin Hoca Tahsin hakkında *Hafta* mecmuasında yazdığı edebî bir makale, Abdülhak Hâmid'in Hoca Tahsin Efendi için yazdığı mersiye ve Tahsin Efendi'nin *Mir'âtü's-semâ* ile birlikte bastırıldığı astronomi kasidesi ilâve edilmiş bulunmaktadır. *Esâs-ı İlm-i Hey'et*'in içeriği şöyledir: Kısa Astronomi Tarihi, Göğün Görünen Hareketi, Teşerrük (Dört Yönün Tespit Edilmesi) ve Önemli Prensipler, Günlük Hareket, Eski Mısır Sistemi, Batlamyus Sistemi, Tycho Brahe Sistemi, Kopernik Sistemi, Yerin Günlük ve Yıllık Hareketi, Kepler'in Yöntemleri, Çekim Kuvveti, Güneş Sistemi, İlim ve Dönence Noktaları, Gezegenlerin Genel Durumları, Merkür, Venüs, Yerküre, Yerin Günlük Hareketi Olasılığının Üstünlüğü, Düşen Cisimler Deneyleriyle Yerin Hareketinin İspatı, Yerin Ölçüsü, Enlem, Boylam ve İklimler şeklindedir (Unat 2010: 522-523).

Kitapta gök ilminin kısa bir tarihçesi verildikten sonra gezegenlerin hareketinin izahı yapılarak Batlamyus'tan Copernicus'e kadar mevcut kozmografya teorileri kısaca gözden geçirilmekte, daha sonra Kepler'den hareketle güneş sistemi ve bu sisteme tâbi gezegenler üzerinde durulmakta, son olarak da dünyanın kozmografya bakımından açıklanmasına geçilmektedir. Kendinden önce yayımlanmış kozmografya kitaplarına göre

yeni ve oldukça farklı bir özellik taşıyan eser, teknik teferruata kapılmadan konuyu kolayca kavranacak şekilde derli toplu anlatır. Modern kozmografyaya (hey'et-i cedîd) kapı açan Başhoca İshak Efendi'nin Copernicus'tan sonra biraz zayıfça olarak Kepler'e de dokunduğu eseriyle Hoca Tahsin'in kitabı arasında küçük bir mukayese aradaki farkı gösterecektir. Çok özlü bir şekilde kaleme alınan eserde Hoca Tahsin imajlı bir üslup yerine yalın ifadeyi tercih eder. Daha sonraları astronomi ve kozmografyayı halkın seviyesine indirmek yolunda Fransa'da Camille Flammarion'un yaptığı işi Hoca Tahsin bu eseriyle ondan önce Türkiye'de yapmıştır (Akün 1998: 198-206).

Esâs-ı İlm-i Hey'et'deki Astronomiyle İlgili Manzume

Hoca Tahsin Efendi'nin *Esâs-ı İlm-i Hey'et*'te astronomi üzerine yazmış olduğu manzume, kaside nazım şekliyle ve "fâ'ilatün, fâ'ilatün, fâ'ilatün, fâ'ilün" kalıbıyla yazılmıştır. Bu kaside *Esâs-ı İlm-i Heyet*'in manzum bir hülâsası mahiyetini taşımaktadır. Kasidede o günün astronomi bilgisi edebî bir üslupla anlatılmaktadır. Hoca Tahsin, kitapta değindiği konuları ve eserini bina ettiği temel fikri kasidede özetlemektedir. Hoca Tahsin Efendi, kâinatın her şeyin insana bir şeyler anlattığını, insanların bunlardan gerekli dersleri çıkarması gerektiğini belirtmektedir. Onun bu anlayışını *Tarih-i Tekvin yahud Hilkat* isimli eserinde yer alan şu iki beyit özetlemektedir:

Kitâb-ı 'âlemin evrâkıdır eb'âd-ı nâ-mahdûd
Sütûr-ı hâdisât-ı dehrdir a'sâr-ı nâ-ma'dûd
Basılmış destgâh-ı levh-i mahfûz-ı tabî'atde
Mücessem lafz-ı ma'nîdârdır 'âlemde her mevcûd
(*Târîh-i Tekvîn yâhûd Hilkat*, s.20)

Kasidenin giriş mahiyetindeki ilk altı beytinde müellif, kainattaki düzenden Allah'ın sıfatlarına deliller getirip astronomi ilminin üstünlüğünü ispat etmek için Kur'an'dan örnekler vermektedir:

İrtifâ'-ı kadr-i ecrâm-ı felek hakkında hem
Nâzil olmuşdur nice âyât-ı Kur'ân-ı Mübîn (3)
Sûre-i ve's-şems ve'n-necm'inde bâ-vâv-ı kasem
Anların hakkıyçün etmiş Hak kelâmında yemîn (4)
Eşref-i cümle ma'ârifdir bu fen mevzû'veş
İlm-i hey'et üzre mevkûf ekser-i ahkâm-ı dîn (6)

Daha sonraki beyitlerde Hoca Tahsin, gök cisimlerinin özelliklerini benzetmeler vasıtasıyla dikkat çekici bir şekilde dile getirmektedir. Güneşin temel özelliği ısı ve ışık yayması, benzetmeler vasıtasıyla sanatlı bir şekilde dile getirilmektedir.

Mihr-i hikmet lem'a-rîz-i kişver-i ervâhdır
Feyz-i nûruyla bulur neşv ü nemâ 'akl-ı fatîn (7)

Başka bir beyitte ise gökyüzü aynaya benzetilerek sanatlı bir söyleyişe başvurulmuştur.

İşte bir âyîne-i hey'et-nümâ kim vechinin
Encümünden münteşirdir pertev-i ilme'l-yakîn (9)

Bu ayna astronomiyi bize gösteren bir özellik taşımaktadır. Bu aynadaki yıldızlardan ilme'l yakîn ışığı yayılmaktadır. İlme'l-yakîn ilim derecesinde bir şeyin bilinmesidir. Şair burada kâinatı tam olarak bilmemizin mümkün olmadığını ancak ilmi olarak kısmen idrak edebileceğimizi ifade etmektedir. Nitekim diğer bir beyitte:

Bâ-cenâh-ı ilm-i hey'et dem-be-dem olmak muhâl
Evc-i idrâk-i kemâl-i kudret-i Hakk'a karîn (8)

Yani; astronomi ilminin kanadıyla sürekli Hakk'ın kudretinin kemalini idrak etme zirvesine yakın olmak imkânsızdır, denilmektedir.

Hoca Tahsin Efendi, gökyüzünün kısımlara ayrılışını ve burçların tespit edilmesini edebî bir üslupla ifade etmektedir. Yükseklik göğünün yüce burçlarına çıkmak için parçalanmalar merdiven; hatlar da kuvvetli bir iptir. Buradaki “inkisâmat” ifadesi ile göğün yedi olarak kısımlandırılışı, “hatlar” ifadesi ile de burçların tespit edilmesi için kullanılan farazi çizgiler kastedilmektedir:

Burc-ı âlî-i sipihr-i irtikâya neyl için
İnkisâmâtı medâric hatları habl-i metîn (11)

Başka bir beyitte gökyüzü denize, yıldızlar da gemiye benzetilmiştir. Her bir galaksi milyonlarca güneşi içinde barındırmaktadır. Her güneş kendine tabi olanlarla gök denizinde yüzmektedir:

Her mecerre nice milyon âfitâbı müştemil
Her güneş kendi tevâbi'yle felekde sâbihîn (24)

Hoca Tahsin Efendi manzumesinin devamında yaşadığı dönemde astronomi ile ilgili yeni oluşan teoriler doğrultusunda kâinat hakkında bilgiler vermektedir. O dönemde yeni galaksilerin oluşumu, samanyolu ile ilgili yapılan yeni keşifler doğrultusunda verilen bilgiler, Hoca Tahsin Efendi'nin dönemin ilmî birikimine vukufiyetini gösterme açısından önemlidir.

Aşağıdaki beyitte astronomi ile ilgili yapılan yeni keşifler hakkında bilgi verilmektedir. Şair, gökbilimciler tarafından, samanyolu galaksisinin dışında dört, beş bin galaksinin tespit edildiğini belirtmektedir:

Mâ-verâ-yı keh-keşânda çeşm-i nezzârât ile
Etdiler ta'yîn dört beş bin sehâbî râsîdîn (23)

Hoca Tahsin Efendi Avrupa'da kaldığı süre içerisinde buradaki ilmî gelişmeleri yakından takip etmiştir. Aşağıdaki beyitte bu duruma işaret eden unsurlar göze çarpmaktadır.

Âlet-i tahlîl ihtivâ gösterir erkânını
Keşf olunmuşdur kevâkibde ne 'unsurdur mekîn (22)

“Tahlil aleti rükünlerini gösterir. Yıldızlarda hangi unsurların bulunduğu keşfolunmuştur.” Buradaki “tahlil aleti”nin teleskop olması mümkünse de spektroskop denilen aletin olması daha kuvvetle muhtemeldir. Zira Spektroskopi ile yıldızların kimyasal ve fiziksel yapıları yani içerikleri keşfedilmiştir. Bu alet, 19. yüzyılda icat edilmiş ve astrofizik denilen alanın gelişmesini sağlamıştır.

Hoca Tahsin'de muhtemelen teleskop vardı. Ama spektroskopun olmadığı bilinmektedir. Bununla birlikte Hoca'nın Batıdaki gelişmeleri takip ettiği düşünülürse bu aletten haberi olmalıdır.¹

¹ Manzumedeki astronomi ile ilgili hususiyetleri anlamlandırmam noktasında kıymetli vaktini ayırarak yardımlarını esirgemeyen Prof. Dr. Yavuz UNAT'a teşekkürlerimi sunarım.

Hoca Tahsin Efendi, evrenin küre olarak kabul edildiği klasik evren görüşünü savunmuştur. Evrenin küre olduğu Antik Yunan'dan beri kabul edilmiştir. Özellikle Aristoteles kozmolojisiyle bunun kanıtı yoktur. Zira Aristoteles, evrenin her şeyi içine alan tek geometrik şekil olan küre olması gerektiğini varsaymıştır. Bu varsayım bilimsel olmayan, Platon'da da geçmekte olan metafizik bir varsayımdır. Hoca Tahsin, 19. yüzyıl sonlarına doğru vefat etmiştir. Büyük Patlama Kuramı ise 20. yüzyılda ortaya çıkmış, bu kuramla evrenin küre olamayacağı sonradan tartışılmıştır. Evrenin merkezinin olmadığı da büyük patlama kuramıyla gündeme gelmiştir. Aşağıdaki beyitte bu kuramın dışında bir görüşün savunulduğu görülmektedir. "Âlemlerin tamamının şekli bir küredir ki onun merkezi her yerde vaki olan, her şeyi içine alan satıhtan emindir."

Şekl-i mecmû'-ı 'avâlim bir küredir kim anın
Merkezi her yerde vâki' sath-ı hâvîden emîn (25)

Hoca Tahsin manzumenin sonunda, sözlerinin hesap ve ölçüyle ispat edildiğini ve bunların Alemlerin Rabbi olan Allah'ın doğru sözlerinin tefsiri olduğunu belirtmektedir.

Hep müberhendir hesâb u hendeseyle naklimiz
İşte tefsîr-i sahîh-i kavî-i Rabbü'l-âlemîn (29)

Hoca Tahsin Efendi'nin Hey'et Üzerine Manzumesinin Çevriyazılı Metni ve Dil İçi Çevirisi²

Merhûm Müşârûn İleyhiñ Hey'et-i Kâ'inâta Dâ'ir Nazm Buyurdukları Manzûme-i Dîndârâneledir.

İsmi geçen merhumun kâinatın astronomisiyle ilgili yazmış olduğu
dîndârâne manzumedir.

(fâ' ilâtün/fâ' ilâtün/fâ' ilâtün/fâ' ilün)

- 1 Rûy-ı mir'âtü'l-'avâlimdir bu resm-i dil-nişîn
Şûret-i zîbâ-yı maşnû'ât-ı Hayrî'l-hâlikîn

Bu gönülde yer tutan resim, âlem aynasının yüzüdür ve yaratıcıların en hayırlısının sanatlarının süslerinin suretidir.

- 2 Târem-i mînâda hoş-elvân-ı gün-â-gün ile
Zeyn olunmuşdur meşâbihü's-semâ li'n-nâzîrîn

Mavi kubbedeki semavi kandiller çeşit çeşit güzel renklerle, bakanlar için süslenmiştir.³

- 3 İrtifâ'-ı kâdr-i ecrâm-ı felek hakkında hem
Nâzil olmuşdur nice âyât-ı Kur'ân-ı Mübîn

² Manzumedeki bazı yerleri okumamda ve dil içi çeviride yardımlarına başvurduğum değerli hocam Prof. Dr. Bahir SELÇUK'a teşekkürü borç bilirim.

³ Ayetten kısmi iktibas yapılmıştır. Ayetin tamamı: *وَلَقَدْ جَعَلْنَا فِي السَّمَاءِ بُرُوجًا وَرَئِيهَا لِلنَّاطِقِينَ* (Ve lekad cealnâ fîs semâi burûcen ve zeyyennâhâ lin nâzurîn) : *Andolsun ki; Biz semada burçlar kıldık. Ve bakanlar için onu süsledik. 15 Hicr/16*

Semadaki gök cisimlerinin kadrinin yüceliği hakkında apaçık Kur'an'ın nice ayetleri inmiştir.

- 4 Sûre-i ve'ş-şems ve'n-necm'inde bâ-vâv-ı kâsem
Anlarıñ haqqıyçün etmiş Haqq kelâmında yemîn

Şems ve Necm surelerinde yemin vav⁴ ile Allah, onların kıymetini ifade için kelâmında yemin etmiş.⁵

- 5 Hâyet-efzâ-yı 'uqûl-i ehl-i fikretdir nücûm
Hâbbezâ şun' -ı bedî' ü'l-hey'edir rif' at-rehîn

Yıldızlar, fikir ehli insanların akıllarını hayrette bırakır. Ender bir eser olan astronominin yüksek bir mevkide olması ne güzel!

- 6 Eşref-i cümle ma'ârifdir bu fen mevzû'[ı]veş
'İlm-i hey'et üzre mevķûf ekşer-i aħkâm-ı dîn

Bu gibi ilim mevzuları tüm bilgilerin en seçkinidir. Dinî hükümlerin çoğu astronomi ilmi üzerine dönüp durmaktadır.

- 7 Mihr-i hikmet lem' a-rîz-i kişver-i ervâhdır
Feyz-i nûruyla bulur neşv ü nemâ 'aql-ı fañin

Hikmet güneşi ruhlar ülkesinin parıltısıdır. Onun nurunun feyziyle kıvrak zekâlar neşvünema bulur.

- 8 Bâ-cenâh-ı 'ilm-i hey'et dem-be-dem olmağ muhâl
Evc-i idrâk-i kemal-i kudret-i Haqq'a qarîn

Astronomi ilminin kanadıyla sürekli Hakk'ın kudretinin kemalini idrak etme zirvesine yakın olmak imkânsızdır.

- 9 İşte bir âyine-i hey'et-nümâ kim vechiniñ
Encümünden münteşirdir pertev-i 'ilme'l-yağîn

İşte astronomiyi gösteren bir ayna ki onun yüzünün yıldızlarından ilme'l-yakin ışığı yayılmaktadır.

4 Yemin (kasem) "vâv"ı. "ve'ş-şemsi, ve'n-necmi, ve'd-duhâ gibi birçok ayette geçmektedir.

5 Şems ve Necm surelerine telmihte bulunulmuştur. Kur'an-ı Kerim'de muhtelif yerlerde yemin ayetleri bulunmaktadır. Şems Suresi'nin ilk yedi ayeti ve Necm Suresi'nin ilk ayeti bunlardandır.

Şems Suresi ilk yedi ayetin meali: 1: Güneşe ve onun duha vaktine (ışığının yayılıp parladığı zamana) andolsun. 2: Ve onu takip ettiği zaman aya. 3: Ve onu (güneşi) izhar ettiği zaman gündüze. 4: Onu (güneşi) sardığı (örtüp ışınlarını giderdiği) zaman geceye. 5: Ve semaya ve onu bina edene. 6: Ve arza ve onu yayıp döşeyerek yaşanır hale getirene. 7: Nefse ve onu (7 kademedede ahsene dönüşecek şekilde) sevva edene (dizayn edene) (and olsun).

Necm Suresi ilk ayetin meali: Kaybolduğu zaman yıldıza and olsun.

- 10 Maḥla'ı tābend[e]dir çeşmi ḥaḳāyık-bındır
Aḥter-i Pervin-şıfat her noktası dürr-i şemîn

Onun doğuşu parlaktır; gözü hakikatleri görmektedir. Pervin⁶ yıldızı gibi her noktası kıymetli bir incidir.

- 11 Burc-ı 'ālî-i sipihr-i irtikāya neyl için
İnḳisāmâtı medāric ḥaṭları ḥabl-i metîn

Yükseklik göğünün yüce burç⁷larına çıkmak için parçalanmalar merdiven, hatlar da kuvvetli bir iptir.

- 12 'Ālemin aḥvāl-i icmāliyyesin idrāk için
Şekli görmek biñ kitābın oḳumaḳdan bihterîn

Ālemin hâlini özetle anlamak için şeklini görmek bin kitabı okumaktan daha etkilidir.

- 13 Mündericdir levḥa-i mersūmemizde ḥāşılı
Zübde-i irşād u tedḳikāt-ı 'ayn-ı dūr-bîn

Hâsılı gözetlemenin özü ve uzağı gören bir gözün araştırması, resmedilmiş levhamızda bulunmaktadır.

- 14 'Ācizâne etdi Taḥsîn i' tinā ikmāline
Reh-ber-i tevfiḳ-i Mevlā sa' yine oldu mu'în

Tahsin, onu tamamlama için âcizane özen gösterdi. Mevla'nın yardımının yol göstericiliği çalışmasına yardımcı oldu.

- 15 Kevkeb-i târiḥi mişbāḥ-ı sipihr-i şeklidir
Resm-i saḥḥ-ı ḳubbe-i zātü'l-bürüc oldu güzîn

Tarihin yıldızı (yıldız tarihi), semanın kandili şeklindedir. Burçlarla süslü gök kubbenin yüzeyi onunla (yıldızla) seçkin oldu.

- 16 Muḥtaşarca şerḥini diñle ne ḥayret-baḥşdır
Ol kitāb-ı şun' -ı Mevlā-yı 'avālim-āferîn

Ālemleri yaratan Allah'ın sanat kitabının kısaca yorumunu dinle ki ne hayret vericidir.

- 17 Bu mecerrede muḥāṭ olmuş nücūm-ı bî-şümār
Bir mükemmel şemstdir her kevkeb-i çarḥ-ı berîn

Bu galakside sayısız yıldız ihata olunmuş. Arş-ı âlânın her yıldızı mükemmel bir güneştir.

⁶ Ülker takımyıldızı, Süreyya olarak bilinen yıldız kümesi.

⁷ Zodyak üzerinde yer alan 12 takımyıldızından her birinin ismine burç denir.

- 18 Keh-keşân-ı hırmen-i kevn içre encüm dânedir
Anı teşkil eylemişdir bu hubûbî gevherin
Varlık harmanının samanyolunda yıldız bir tanedir. Bu cevherli habbeler onu meydana getirmiştir.
- 19 Her güneş havlinde devr eyler nice seyyâreler
Neşr-i nûr u nâr eder her hâver-i merkez-nişin
Her güneş etrafında nice gezegenler döner. Merkezde duran her yıldız ışık ve ısı yayar.
- 20 Şems mensûbât ile bu keh-keşânda kaçredir
‘ Âlem-i şemsiñ⁸ içinde zerredir cirm-i zemîn
Güneş kendisine bağlı olanlarla bu samanyolunda damladır. Yeryüzündeki cisimler, güneş âleminin içinde bir zerredir.
- 21 Cümle seyyârât-ı ‘ âlem arz gibi meskündür
Biz gibi⁹ sükkânı erzâk u ni‘ amla kâm-bîn
Âlemdeki bütün gezegenlerin, yeryüzündeki gibi sakinleri vardır. Bizim gibi bu âlemin sakinleri de erzak ve nimetlerle bahtiyardır.
- 22 Âlet-i tahlîl ihtivâ gösterir erkânını¹⁰
Keşf olunmuşdur kevâkibde ne ‘ unşurdur mekîn
Tahlil aleti rükünlerini gösterir. Yıldızlarda hangi unsurların bulunduğu keşfolunmuştur.
- 23 Mâ-verâ-yı keh-keşânda çeşm-i nezzârât ile
Etdiler ta‘ yîn dört beş biñ şehâbı râşidin
Gözlemciler, Samanyolu’nun ötesini gözlemleyerek dört beş bin bulutu belirlediler.
- 24 Her mecerre nice milyon âfitâbı müştemil
Her güneş kendi tevâbî‘ iyle¹¹ felekde sâbihin
Her bir galaksi milyonlarca güneşi içinde barındırmaktadır. Her güneş kendine tabi olanlarla (kendi yörüngesindekilerle) gök (deniz)inde yüzmekte.
- 25 Şekl-i mecmû‘ -ı ‘ avâlim bir küredir kim anıñ
Merkezi her yerde vâkı‘ saḥḥ-ı hâvîden emîn

⁸ “şems” kelimesi vezin gereği “şemsiñ” şeklinde okundu.

⁹ “âlem” kelimesi vezin gereği kaldırıldı.

¹⁰ Mısrada vezin problemi vardır.

¹¹ Bu kelimededen dolayı vezin aksamaktadır.

Âlemlerin tamamının şekli bir küredir ki onun merkezi, her yerde vaki olan, her şeyi içine alan satıhtan emindir.

- 26 Bir taşavvur kııl ne ifrâṭ-ı cesâmetdir o kim
Cisminiñ her cevher-i ferdi ola ṭub-ı zerīn

Biraz düşün, ne kadar aşırı bir büyüklüktür o ki cisminin her ferdinin esası altın gibi bir toptur.

- 27 Farṭ-ı ʿumḵ u vüsʿ at-i ecrâmdan ağreb bu kim
Bunca ʿâlem gösterir bir ḵaṭre şuda ḵurde-bīn

Gök cisimlerinin genişliği ve derinliğinin aşırılığından daha garibi budur ki, bunca âlem bir damla suda hurdebin gösterir.

- 28 Anlarıñ ʿömr-i ḵaşîrinde şevânî sâldir
Laḵzadır ʿömr-i medîd-i necme nisbetle sinīn

Onların kısa ömründe saniyeler senedir. Yıllar yıldızların çok uzun ömürlerine nispeten andır.

- 29 Hep müberhendir ḥesâb u hendeseyle naklimiz
İşte tefsîr-i şaḥîḥ-i ḵavl-i Rabbü'l-ʿâlemīn

Naklimiz hep hesap ve ölçüyle ispatlanmıştır. İşte âlemlerin Rabbi olan Allah'ın doğru sözünün tefsiri budur.

H'âce Taḥsīn

Sonuç

Osmanlı'nın son dönemlerinde pek çok mütefekkir âlim yaşamıştır. Bunlardan birisi de Hoca Tahsin Efendi'dir. Hoca Tahsin astronomi ve psikoloji başta olmak üzere pek çok muhtelif meselelerde eserler kaleme almıştır. Bununla birlikte dönemin gazete ve dergilerinde de bu konularla ilgili makaleler yazmıştır. Bu eserlerinin bir kısmında onun edebî yönünü ortaya koyan ilmî ve felsefî manzumeler bulunmaktadır. Hoca Tahsin kaleme aldığı manzumelerde ilmî birikimini büyük bir ustalıkla kullanmıştır.

Çalışmamıza temel teşkil eden ve Esâs-ı İlmi Hey'et'in baş kısımlarında bulunan hey'et ile ilgili manzume, Hoca Tahsin Efendi'nin bu ilme olan ilgisini ortaya koymakla birlikte bu alandaki ilmî derinliğini ortaya koymaktadır. Manzumede Hoca Tahsin'in bu birikimini edebî bir üslupla ustalıkla ortaya koyduğu görülmektedir. Gök cisimleri ile ilgili bilgiler benzetmeler vasıtasıyla sanatlı bir şekilde aktarılmıştır. Çalışmada bu edebî unsurlar tespit edilmeye çalışılmıştır. Hey'et ile ilgili manzumenin diğer bir dikkat çekici hususiyeti de Hoca Tahsin Efendi'nin kâinattaki düzenden Allah'ın varlığına deliller getirirken gösterdiği başarıdır. Manzumede kâinattaki düzen ilmî olarak tafsilatlı bir şekilde ifade edildikten sonra bunlar tevhit inancına delil olarak sunulmaktadır.

Divan şiirinin en büyük kaynaklarından birisi de ilimdir. Şiirlerde ilmî unsurlar büyük çoğunlukla karşımıza çıkmaktadır. Bunlar divan şiirinin zenginliğini ve derinliğini göstermektedir. Çalışmamızda ele alınan manzume astronomi bilgisiyle bezenmiş ilmî unsurlardan oluşmaktadır. Divan şiirinde astronomi ile ilgili kavramlar çoğunlukla

lirik unsurlarla ilişkili olarak ele alınmıştır. Bu manzumede ise konu ile ilgili kullanılan kelime, terkip ve benzetmeler edebî bir üslupla ilmî boyutlarıyla ele alınmıştır. Bu açıdan, manzume özgün nitelikler taşımakta ve divan şiirinin anlam dünyasına zenginlik teşkil etmektedir.

KAYNAKÇA

- Akün, Ömer Faruk (1998). "Hoca Tahsin". *İslam Ansiklopedisi*. C.18. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Güftâ, Hüseyin (2004). *Divan Şiirinde İlim*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Hoca Tahsin Efendi. *Esâs-ı İlm-i Hey'et*. İstanbul: Alem Matbaası.
- Hoca Tahsin Efendi. *Târîh-i Tekvîn yâhûd Hilkat*. İstanbul: Şirket-i Mürettibiye Matbaası.
- Kocatürk, Olcay (2015). Nev'î'nin Şiirinde İlim: "Netâyicü'l-Fünûn" Merkezli Bir İnceleme. *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*. Bursa: Uludağ Üniversitesi.
- Köse, Nihat. (2013). *Türkiye'de Cumhuriyet Öncesi Bazı Telif Psikoloji Kitapları Üzerine Bir İnceleme*, Elazığ: Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Uçan Eke, Nagehan (2007). *Taşköprülü-Zâde'nin Tasnifi Işığında XVI. Yüzyıl Klâsik Türk Şiirinde İlim*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Muğla: Muğla Üniversitesi.
- Unat, Yavuz (2010). "Astronomi İlminin Esasları Hoca Tahsin Efendi". *Osmanlılarda Bilim ve Teknoloji-Makaleler*. Ankara: Nobel Yayınları.
- Unat, Yavuz (2010). "Çağdaş Astronominin Türkiye'ye Girişinde Hoca Tahsin'in Rolü". *Osmanlılarda Bilim ve Teknoloji-Makaleler*. Ankara: Nobel Yayınları.